

Děni a subjekt (Přípravné poznámky) [1957]

(Body – rozvrh)

1. Přesun problematiky
2. Změna
3. Událost
4. Čas Časový aspekt; pluralita časů
5. Subjekt
6. Historická báze Minulost a přítomnost; analýza přítomnosti
7. Nové a staré
8. Vnitřní a vnější
9. Návrat k sobě
10. Integrace, reintegrace
11. Emancipace
12. Aktivita, akce Otázka télična
13. Reaktivita
14. Kauzalita
15. Setrvačnost, rekurence, iterativnost
16. Reflexe
17. Subjektivita
18. Poznání
19. Význam ontologické teorie subjektu

Poznámky

Otázka po proměnlivosti, dění, změně byla po staletí připravována, a zvláště výsledky moderní vědy, především mikrofyziky, nám ji přímo vnucují. Nesmírně dlouhá epocha, zahájená naukou eleatskou, je od minulého století ve vážné krizi. Po celou tu dobu se neměnnost, trvalost, klid považuje za cosi evidentního, co se bezprostředně podává našemu rozumu a poznání, zatímco změnu, pohyb, proměnlivost je třeba vyložit. Tento způsob nazírání utrpěl v posledních desetiletích povážlivé trhliny. Dnes už nedovedeme ukázat na nic pevného, na nic neměnného, na nic, co by bylo nehybným pozadím všech změn. Dnes už vidíme pohyb, proměnlivost, změnu všude. Obrovská nesnáze však spočívá v tom, že nejsme dostatečně teoreticky připraveni, abychom nové myšlenky dali určitější tvar, abychom ji filosoficky vyjádřili, formulovali. Celé naše myšlení, ba samotná řeč nám klade nejtěžší překážky. Při každém novém pokusu se nám jako tíživé břemeno věší na nohy petrifikované myšlenkové struktury, které měly příležitost dokonale se zaběhat ve všech evropských nebo evropsky poznamenaných hlavách v období delším 2000 let.

(21. 11. 57 – J. B. K. seminář) (list č. 1)

Námítky proti hérakleitovskému pojetí se objevují dodnes i v pracích našich filosofů. Tak kupř. Ján Bodnár považuje existenci „pevného bodu“, „substance“, „reálné permanence věcí a jevů“ v jakémkoli malém časovém úseku za předpoklad každého reálného vymezení. Podobně Jiří Zeman má za to, že dění není možné bez něčeho, s čím se něco děje; vždy musí být nějaké pozadí jiného typu, na němž či s kterým se něco děje. Proto hledá něco pevného,

substanciálního. (Bodnár: „Realistické hnutie“ vo filozofii 20. storočí, pokrač., in: Slov. filozof. časopis 12,1957, 37. – Zeman: K otázce ontologického pojetí subjektu, in: Vesmír 36, 1957, 283.)
(Praha, 5. 12. 57) (list č. 1)

Naším hlavním cílem není výklad o změnách a o dění, jak je zkoumá fyzika, chemie, biologie atd. (psychologie, historie apod.). To je ovšem potřeba ponechat jednotlivým vědeckým disciplínám samotným. Nám půjde hlavně o náčrt pojmové a metodické výstavby, která se ukazuje jako nezbytná při všech pokusech o teoretické zvládnutí problematiky, která souvisí s děním, událostmi a změnami. Jde o rozvrh pojmové práce, o předběžné vybudování pojmových struktur, jejichž užitečnost a nosnost musí být ovšem prokázána nejen logicky, jak na tomto místě činíme, ale hlavně v konkrétní práci vědecké, při řešení teoretických otázek jednotlivých vědeckých disciplín.

Snadno se ubráníme případným námitkám, že tu odtrhujeme pojmovou práci od konkrétních vědeckých úkolů. Uprostřed vědecké práce není možno než používat běžné pojmové a logické výstavby dosavadní teorie, a jenom čas od času je konkrétní vědecká praxe s to odhalit nepřiměřenost či nesprávnost, neupotřebitelnost některých pojmů a pojmových souvislostí. Jakmile však je postaven na místo neupotřebitelného pojmu pojem jiný, nový, je neproověřen do té doby, dokud se nestane předmětem dokladné teoretické analýzy a dokud nejsou stanoveny všechny jeho vztahy k základním pojmům teorie, v ní mu bylo určeno místo. Nezáleží ovšem na tom, zda tuto prověrku provádí sám vědec či jeho kolega filosof. I v tom případě, kdy je nový pojem analyzován a interpretován samotným vědcem, který jej zařadil do své teorie, jde o práci nikoli vědeckou, nýbrž filosofickou. Zvláště musí tato skutečnost vyniknout, uvážíme-li naprostou nezbytnost důkladné obeznámenosti s dějinami problému a jeho řešení, ale také s dějinami filosofie vůbec, protože velmi často se stane, že nový problém vrhne nové, nebývalé světlo na nějakou starou pojmovou souvislost, které pak může být s úspěchem použito po určitých úpravách při teoretické výstavbě současné vědy. Naopak se stane, že se najde v minulých teoriích analogie řešení, které je některými vědci z neznalosti myšlenkových dějin předkládáno jako nové, přičemž skutečné dějiny už ukázaly na nějakou jeho vadu.

(6. 12. 57) (list č. 2)

Co však je změna? Naším úmyslem je prokázat, že všude tam, kde mluvíme o změně, je součástí naší myšlenky cosi nepřiměřeného skutečnému dění, že to, co označíme jako změnu, je umělý, „neorganický“ výřez ze skutečného dění. Tu je vykrojena taková partie skutečnosti, která zachycuje pospolu cizí, cizorodé prvky, aniž se starala o jejich skutečné souvislosti a vazbu.. Neboť co rozumíme změnou? Máme na mysli, že se cosi stalo: něco, co tu bylo, už tu není, a naopak je tu něco, co tu nebylo. Avšak to, co tu bylo a už není, zajisté skončilo, pominulo. A to, co tu nebylo a nyní je, se objevilo, počalo. Znamená tedy změna, že něco starého skončilo a něco nového počalo; znamená tedy jednak konec, jednak počátek. Avšak tu je třeba se ptát. co skončilo a co počalo? I to, co skončilo, muselo někdy začít. A to, co počalo, někdy skončí. Říkejme tomu, co začne, proběhne a skončí, událost. Rozumíme tedy změně jako konci jedné události a počátku události jiné. Odtud vidíme, jak neústrojným výřezem ze skutečnosti je to,

čemu říkáme změna. Tu z jedné události pomineme její vznik, její třebas i dlouhý průběh a odkrojíme jenom její konec, abychom jej mohli postavit do opozice proti právě tak uměle odkrojenému počátku události jiné, z níž opět podobným způsobem pomineme celý její průběh i s jeho zakončením.

Významnost pojmového rozlišení, k němuž jsme si vypůjčili termíny „změna“ a „událost“, vysvitne lépe, jestliže budeme věnovat něco pozornosti časovému aspektu dění. Čas není odloučen od dění, nýbrž je jím nesen. Je svázán s realitou, která není leč děním. Čas není formou dění tak, jako koryto je formou řeky. Když řeka vyschne, zůstane koryto, i když jí už nic neteče. Kdyby naproti tomu ustalo dění, nezbude tu prázdný čas. Čas je jenom tam, kde je dění. Kde se nic neděje, není ani čas. (13. 3. 57) Proto však také každé dění, každá událost nese s sebou svůj čas. Jestliže změna je neústrojným vykrojením, neústrojným útvarem, kde byly uměle skloubeny partie dvou různých (dál list 4)

(6. 12. 57) (list č. 3)

událostí, z nichž každá s sebou nese svůj vlastní čas, pak je nasnadě otázka, zda se změna neodehrává buď mimo čas anebo ve dvou různých časech zároveň. První možnost ovšem nesmíme chápat jako vyložený nesmysl; je ovšem pochopitelné, že každé dění se může odehrávat jenom v čase, že každé dění s sebou svůj čas přináší, že jej vytváří. Jestliže však chceme ono „mimo čas“ pochopit pozitivně, pak v tom smyslu, že změna vůbec nemusí mít vlastní skutečnost a že je vždycky jenom aspektem reality, jak k ní přistupuje nějaký subjekt (nejen lidský). Změna by pak v tom smyslu neměla svůj reálný čas, neboť ten čas, v němž by právě byla změnou (a nikoli tedy událostí), by nebyl její vlastní, nýbrž náležel by nějakému subjektu. V tom smyslu však se může změna odehrávat v celé řadě různých časů, náležitých různým subjektům. Je ovšem jasné, že to není stejná změna, nýbrž že to jsou různé aspekty umělého výseku spleti dějů, kde obdobnost není založena jenom v realitě samé, nýbrž stejnou měrou ve způsobu vykrojení určité partie dění ze širších souvislostí. Zároveň je třeba pamatovat také na to, že předmětem našeho pojmového určení, naší myšlenky, naší intence může být právě tak dobře aspekt, jak se otvírá našemu vlastnímu přístupu, jako aspekt, jak se otvírá přístupu jiného subjektu. Tak je způsobeno, že při důrazu na to, co je společné různým aspektům, dostává změna jakýsi intersubjekt[iv]ní charakter, který může vést k mylnému předpokladu o reálné zakotvenosti změny jako takové ve skutečném dějství. Tak se nám podařilo ukázat, že obě uvedené možnosti lze pochopit jako jednu, a ta že nám umožňuje blíže osvětlit povahu toho, co nazýváme změnou.

Bylo by ovšem nedostatkem, kdybychom nepřipomněli, že ovšem integrace konce jedné a počátku jiné události ve změnu nemusí být jenom subjektivní. Jakmile však taková integrace je uskutečněna reálně (objektivně), přestává jít o změnu v pravém slova smyslu. Pak vidíme, jak nové, třetí událost v sebe zahrnuje obě zmíněné události, a tak reálně staví do souvislosti i konec jedné a počátek druhé.

(8. 12. 57) (list č. 4)

Zatím jsme zaměřili svou pozornost ke změně, které jsme rozuměli jako konci jedné události a počátku jiné. Nyní přesuňme svůj zájem na samotnou událost. Což snad událost není změnou? A je-li, zdaž nestojíme před stejnou otázkou znovu a znovu, jsouce nuceni každou událost donekonečna dělit, neboť i ta nejmenší část události bude vždy změnou, při níž něco

končí a jiné začíná? Na tomto místě máme příležitost přesněji vymezit vztah mezi událostí a změnou, a tedy i lépe vyjádřit svou myšlenku. Ke každé události můžeme ovšem přistoupit jako k pouhé změně. Ale pro takový přístup je podstatné, že přichází k události bez vážného úsilí o postižení její pravé povahy. V události můžeme vidět změnu jenom tam, kde nám stačí jakýsi předběžný sumární, globální pohled, kde si všímáme jen nejnápadnějších (a to nemusí vždy znamenat, že nejpodstatnějších) rysů, a na těch pak shledáváme ono vystřídání jedněch druhými, které nazveme změnou. Odtud vidíme, že událost sama, a tedy nejenom vystřídání dvou různých událostí, se může jevit jako změna, ovšem pod jednou podmínkou: že nepřistoupíme příliš blízko, že nebudeme zkoumat onu vnitřní filiaci, vnitřní souvislost, která nejen zprostředkuje, ale která je pravou skutečností přechodu od jednoho uměle stanoveného momentu dějství k druhému. Tato vnitřní geneze události je právě čímisi, co uniká našemu sumárnímu (globálnímu) konstatování změny. Jakmile však přihlédneme k této vnitřní povaze průběhu události, ukáže se nám to, co jsme viděli jako změnu, buď jako něco nejednotného, vnitřně nestmeleného, právě uměle vykrojeného ze skutečného dějství, anebo se nám objeví nečekaná organická výplň mezi oněmi momenty, které svou nápadností vynikaly a vyčnívaly z celku a které udaly hlavní charakter našemu obrazu změny, který byl výsledkem sumace, sumárního pohledu na to, co ve skutečnosti bylo událostí. V prvním případě se ukáže změna v tom smyslu, jak jsem o ní před chvílí vykládali, totiž jako část jedné události a část druhé události, a my jsme nuceni nahradit dosavadní obraz jinými pohledem na věci. V druhém případě se sice dostane našemu obrazu jistého opodstatnění, zároveň však je vnitřně přeformován takovým způsobem, že je zcela změněna celá problematika změny.

(9. 12. 57) (list č. 5)

Změna v tom smyslu, jak jsme jí dosud rozuměli, přestává být čímisi reálným. To, co jsme dosud viděli jako změnu, dostává novou tvář, jakmile přihlédneme k tomu, co je mezi oněmi dvěma momenty, které jsme pro jejich nápadnost vybrali k srovnání, v němž vynikla jejich odchylnost. Skutečný průběh přechodu mezi nimi, jakmile se jednou rozhodneme jej usilovně sledovat, nám nedovolí vystoupit mimo tok události, abychom mohli abstraktně srovnávat jednotlivé její momenty, jednotlivé stavy. Proto také je relativizováno vše, co bychom chtěli zjistit jako počátek a konec. Uprostřed události není počátků ani konců; o nějakém počátku nebo konci můžeme mluvit v tomto případě jen přeneseně, pomocně, a jenom tam, kde jsme provedli analýzu, a to znamená kde jsme reálný průběh události narušili, rozložili, rozparcelovali, čili kde jsme se na událost opět začali dívat jako na změnu. Vidíme tedy základní rozdíl mezi dvěma stránkami události: její vnitřní struktura, vnitřní stránka, vnitřní aspekt nedovolují mluvit o nějakém počátku nebo konci, a tedy ani o žádné mnohosti, jejíž jednotlivé členy by stály proti sobě jako vzájemně si vnější. To znamená, že „změna“ a s ní souvislá „mnohost“, jimiž je charakterizována vnitřní stránka události, má odlišný charakter od běžných změn a mnohostí, jak jim rozumíme při posuzování a konstatování zvnějšku.

(9. 12. 57) (list č. 6)

Zvláště je třeba pamatovat na to, že nastane pohyb, přesun také tam, kde jsme původně viděli konec nebo počátek události. Viděli jsme totiž jen to, co bylo nápadné. Skutečný konec a skutečný počátek se však ukáže daleko skrytějším našim zrakům, našemu poznání, neboť jak počátek, tak konec postrádají toho vyhraněně předmětného charakteru, který je tak dostupný

a přístupný našim metodám. Čímž se ovšem otvírá otázka, zda nejsou relativizovány počátky a konce vůbec, čili zda celé vesmírné dění není jednou jedinou nesmírnou událostí, která ve své mnohotvárně vnitřní rozrůzněnosti je prostoupena, protkána takovou spleť nejrozmanitějších souvislostí, že každý pokus o vykrojení nějaké části je předem odsouzen k pouhé umělosti, ba přímo násilnosti, která nenajde reálného oprávnění.

(10. 12. 57) (list č. 6)

Smyslem našeho výměru změny je konstatování, že ze skutečného dějství jsou dostupny našemu prvnímu pohledu jenom některé nápadnější jeho momenty. Tam, kde konstatujeme změnu, činíme tak pro zřetelné střídání růzností, tj. rozličných momentů reálného dění. Předpokládáme ovšem nějakou kontinuitu, ale ta nám není běžně dostupná. Jestliže se našemu přístupu neotvírá žádné nápadnější střídání rozličných momentů, nemáme dojem změny, i když ovšem i tu můžeme nějakou kontinuální „změnu“ v hloubce předpokládat. Jinými slovy: tam, kde se podává našemu poznání nějaká změna, je to vždy vnější aspekt reálného dění, které buď je integrováno ve smyslu našeho vykrojení, anebo je integrováno jinak. V každém případě se nám však nepodává nikdy reálná kontinuita dějství. Zachytit pojmově to, čemu říkáme dění, je neobyčejně obtížné především proto, že naše pojmy v takovém případě postrádají opory ve smyslovém vnímání, nebo alespoň dostatečné opory. Všude tam, kde se dění i po vnější stránce předkládá kontinuitně, jak např. především u pohybu v prostoru, nemáme možnost přímého vnímání této kontinuální změny, nýbrž zaznamenáváme pouze čas od času (byť v nepatrných intervalech) rozdílnosti prostorového uložení pohybujícího se předmětu vzhledem k jiným předmětům, vzhledem k okolí. Naproti tomu tam, kde vynaložíme dostatek úsilí na to, abychom sledovali samotnou změnu v její proměně, v jejím procesu, přikládáme svou mysl, svou pozornost a soustředění na samotný pohyb tak úzce, že se vlastně pohybujeme jakoby s sebou a tak ztrácíme – alespoň na chvíli – kontrolu vykonaného pohybu srovnáváním s okolím, pozadím. Názorný dokladem toho je sledování malého nebo vzdáleného předmětu v jeho pohybu. Hranice, kdy sledovaný vzdalující se předmět přestáváme vidět, je posunuta značně dále oproti hranici, při níž rozpoznáme tentýž předmět, který se přibližuje. Zároveň při sledování vzdalujícího se předmětu jsme zbaveni možnosti dojít až na nejzazší mez viditelnosti, jakmile se pokusíme srovnat jej s okolím a určit tak jeho místo. V tu chvíli se nám ztratí, protože jsme jej přestali doprovázet v jeho pohybu.

(12. 12. 57) (list č. 7)

Je třeba, abychom se včas bránili vážnému nedorozumění. Zároveň však i z vnitřních, vlastních motivů musíme přistoupit k ohledání problému, který dosud nebyl v našem příspěvku řešen, přestože jeho řešení bylo předpokládáno, a to ještě řešení určitého smyslu. Jde totiž o problém vnějšího, vnějšnosti vůbec. Jestliže jsme relativizovali každé konstatování změny, a jestliže jsme zároveň odmítli možnost počátků a konců ve vnitřní struktuře událostí, ponechali jsme otevřenu otázku, zda vůbec existují nějaké počátky a konce ve smyslu vnějším. Není všechno vnější jen zdánlivé? Není to jenom důsledek nesprávného našeho přístupu ke skutečnosti? Což jestli skutečnost, celé univerzum je takovým tkanivem událostí, že nelze považovat kteroukoli z nich za vnější kterékoli jiné? Co je vlastně vnější? Co je vnějšnost? Existuje vůbec takový vztah? A pakliže ano, jak je možný?

Naše řešení může a zároveň musí mít jenom jedno východisko. Je třeba najít moment, kde se vnitřní (které se nám zdá jaksi bližší, bezprostřednější, samozřejmější) stává vnějším, kde ve vnější přechází, kde se zvnějšňuje. Ovšem to není tak snadné, dokud nevíme, co to vlastně vnější jest. Proto prvním krokem musí být nutně analýza vnějšnosti tam, kde nemůžeme ano dost dobře samotnou vnějšnost popřít. A tu je jasné, že ji nemůžeme popřít především tam, kde se nám sama jako taková podává. A to je právě na tom místě, které je vystaveno – jak jsme před chvílí ukazovali – kritickým námitkám, které se pokoušejí dokazovat, že vnějšnost je pouze zdání. Nezbývá tedy než důkladně analyzovat samotnou skutečnost tohoto údajného „zdání“. Jak může dojít vůbec k tomu, že se nám něco „zdá“ být vnějším? Toto východisko, které je zdánlivě vykročením z ontologických úvah, je však naprosto na místě a je pně oprávněno, jak hned uvidíme. Jde totiž o to, že nic nemá samo o sobě vnější charakter, ale že potřebuje vždy něco, pro něž je vnějším, tedy něco jiného, druhého.

(13. 12. 57) (list č. 8)

Při té příležitosti můžeme hned upozornit na pozoruhodnou změnu, která je příznačná pro současnou ontologii. Filozofové totiž stojí před úkoly, které přímo vylučují předem každý pokus o pojetí reality jako plurality homogenních částic vzájemně si vnějších. Často se mluví o tom, že moderní atomismus navazuje na starověké leukippovské a démokritovské představy. Ale to se může zdát jenom opravdu hrubému pohledu. Jisté je, že starověká atomistika byla zvláště z počátku velkou oporou pro moderní učení o atomické struktuře hmoty, ovšem oporou spíše morální než vskutku myslitelskou. V každém případě však se moderní představy atomistické vzdalují vždy víc pojetí starověkému. Pro Démokrita byly vnitřně homogenní (a tedy po této stránce analogické) atomy navzájem odlišné pouze po vnější stránce, tj. svým tvarem, polohou, pořádkem (což už opět je vztah vnější). Naproti tomu moderní představy jsou natolik přeznačeny a proměněny, že vůbec přestávají líčit vnější podobu atomů. Tak např. tvar atomu je cosi zcela neurčitého, ne-li nesmyslného, neboť k atomu náleží ovšem i pole, které kolem sebe vytváří. Poloha atomu je čímsi zcela relativním, neboť není absolutního prostoru, vzhledem k němuž by mohla mít reálnější charakter. A pořádek už neznamená seskupení v určitém geometrickém smyslu, nýbrž organizační strukturu, která plní nějakou funkci, při níž geometrický obrazec, i kdyby bylo možno jej nějak stanovit, by neměl podstatnějšího významu, a také by nezůstával zachován. Jinými slovy: situace je dnes taková, že spíše chápeme vnitřní vztahy jako skutečné, kdežto vnější se nám zdají jen umělými, výsledkem umělé konstrukce geometrické aj. Jakmile jsme připustili existenci vnitřních vztahů, vzrostl nám problém právě opačný, než tomu bylo dříve: je nám nesnadno pochopit, jak je možné vnější, jak jsou možné a kde se berou vnější vztahy. Zdá se, že bude nesmírně obtížné najít přechod mezi obojím, kontakt vnitřního s vnějším a vnějšího s vnitřním. Avšak podaří-li se to přece, odhalíme tak příčinu obtíží starých ontologií (Démokritos contra Leibniz).

(14. 12. 57) (list č. 9)

V souhlasu s celým přesunem, který nastal v hloubce našeho myšlení, můžeme vnitřní považovat za základnější, původnější než vnější. Musíme tedy sledovat, jak vzniká vnější s vnitřního. Co je tedy především charakteristické pro naši představu, pro náš dojem vnějšího? Jestliže má něco v našem pohledu vnější charakter, znamená to především, že to stojí před

námi, že to máme ve své perspektivě, že je nám to dostupné překonáním jisté distance, jež nás od onoho vnějšího odděluje. Znamená tedy vnější, že je jakási distance, jakýsi odstup mezi námi a tímto vnějším. Jestliže však považujeme vnitřní za cosi principiálnějšího, základnějšího, pak nezbyvá než se ptát, jak je možný odstup mezi námi a tím vnějším. Tedy především: čím odstup? A tu je třeba zdůraznit první důležitou věc: odstup, který způsobuje, že věc je před námi jako věc, jako předmět, tedy jako cosi vnějšího, nepadá na vrub této věci, tomuto předmětu našeho přístupu, ale na vrub náš. Tím není ovšem vyloučena možnost reciprocity. Právě tak může být otevřen i k nám samým přístup zvnějška, tedy přístup jakožto k čemusi vnějšímu, jako k předmětu. Ale i v tomto případě tento náš vnější charakter padá na vrub nikoli nám, nýbrž čemusi či komusi jinému, druhému. Proto nic není vnější samo o sobě, nýbrž pouze v přístupu čehosi druhého. Z toho lze vyvodit, jaká je ontologická povaha situace, v níž se něco objeví jako vnější, a jaké jsou ontické předpoklady toho, aby taková situace vznikla. Z původní vnitřní svázanosti se musí cosi osamostatnit, emancipovat a dosáhnout odstupu od této svázanosti s ostatní spleť souvislostí. To ovšem není možné cestou zpřetrhání dosavadních svazků a souvislostí; takové oddělení, odseknutí prostě není možné. Je tu však jiná cesta: je možno integrovat určitý okruh, určitý areál souvislostí, resp. souvislých dějů na nové, vyšší úrovni. A protože ostatní, neintegrováné děje nejsou nikterak zahrnuty do tohoto pozdvižení na novou úroveň, je tím otevřena cesta k uskutečnění takového odstupu, a tedy i prostor k němu.

(14. 12. 57) (list č. 10)

Odtud vidíme, že vnějšnost se objevuje tam, kde došlo k integraci určitého okruhu dějů na nové úrovni. To je předpokladem toho, aby neintegrováné děje byly objeveny ve své vnějšnosti, aby byly konstatovány, vnímány, nazírány a pojímány zvnějšku. Abstraktněji řečeno, vznik situace, v níž se něco objeví po své vnější stránce a která sama je čímsi novým, je vázán na cosi nové. Kdyby nebylo reálného nového, nebylo by ani vnějšnosti, nebylo by pohledu ani přístupu zvnějška. Reálné nové se však vždycky objevuje jako cosi vnějšího, resp. jako něco, co přichází zvenčí (tj. z hlediska toho, co se integrace na nové úrovni neúčastní). Principem odstupu je tedy vznik nového. Vznik nového je však právě tím, čemu říkáme počátek. Je tedy počátek čímsi vnějším pro situaci, v níž se objevuje. To znamená jen tolik, že tento počátek je na tuto situaci nepřevoditelný, že je z ní neodvoditelný. Protože jsme však už řekli, že nic není samo o sobě vnější, je zřejmé, že sám o sobě ani počátek není vnější, že nezačíná jako vnější. A pokud je v dané situaci to nové čili počátek čímsi vnějším, záleží jen na tom, co ze skutečného počátku, ze skutečného nového dovede situace pojmut, na co dovede zareagovat jako na nové. K této věci se budeme moci vrátit, až budeme analyzovat, co to je reaktibilita.

Zbývá ještě ukázat na vlastní charakter počátku, resp. nového. Vskutku nové je něco, co tu ještě nebylo. Jestliže se však opravdu objeví něco nového, otvírá se otázka, odkud se to bere. Je tu ohromná otázka, jak se může objevit mezi starým něco nového, mezi daným něco, co se teprve uskutečňuje. A jak vypadá takové uskutečňování nového? – Je-li něco počátkem, není to pokračováním. To znamená, že nemůžeme nové redukovat nebo převést na to, co tu už nějak jest resp. bylo. Nejde tu o modifikaci ani o nějakou kombinaci starých prvků. Nové nemohlo být ani zavinuto nebo jinak obsaženo v nějaké příčině, která by předcházela; není v tomto smyslu způsobeno.

(14. 12. 57) (list č. 11)

Vnější se nám tedy objevuje ve své pravé podobě, tj. jako vnější, teprve v přístupu. Teprve tam, kde se jeden okruh dějství emancipoval, vnitřně integroval a tak postavil proti ostatnímu dějství, je otevřen přístup k čemukoli z okolí jako k vnějšímu. Možnost přistoupit k čemu jak k vnějšímu, tedy přistoupit k tomu zvenčí, je ovšem založena nejenom v emancipaci onoho okruhu dění, které se integrovalo v subjekt (jak vyložíme později), nýbrž v samotné realitě toho, k čemu přistupuje tento subjekt jako k vnějšímu. Přístupu k věcem se nejprve otvírá právě ta stránka jejich, kterou je možno pojmut jako vnější. Jsou však jiné stránky, které se takovému přístupu neotvírají, které pro něj zůstávají nepřístupné, které mu unikají. Těm můžeme rozumět jako vnitřnímu. I když na prvním místě jsme poukazovali na význam přístupu subjektu k věcem jakožto věcem, tj. jako k něčemu, co má vnější charakter, je zřejmé, že rozhodující bude aspekt ontologický. A tu se ukáže, že existuje proces změny vnitřního ve vnější, proces zvnějšňování, přechod od vnitřního k vnějšímu. Tímto procesem je právě každá událost a ovšem speciálně akce.

(15. 12. 57) (list č. 12)

(v dalším jde jen o citace ze starších poznámek k disertaci z let 1951 a 1952 – pozn. lvh.)

Jen přibližně a z praktických důvodů můžeme říkat, že věc (např. náboj elektrický) je přítomna (částečně) na určitém místě a v určitém čase, neboť ve skutečnosti musíme uvést především onen subjekt, jemuž příslušný prostor i čas je přiřazen. Lépe tedy říkati: věc je přítomna *pro* daný subjekt, než kdy a kde. To souvisí i s tím, že kvalitativní určitelnost subjektu daleko přesahuje určitelnost prostorovou i časovou: všechny kvality jsou však účastny na objektu (resp. na „světě“).

(duben 1951) (list č. 12) [*ad Diss – A 43*]

Není objektivního prostoru a času, stejného pro všechny věci a procesy. Nejsou totiž věci a procesy lokalizovatelné (a temporalizovatelné) objektivně, tj. absolutně, nýbrž vždy jen relativně, tj. z konkrétního (a ovšem nikoli jediného možného) místa či okamžiku.

Je tomu tak především (formálně) proto, že jako nic reálného, materiálního, tak ani čas a prostor nejsou v sobě totožné, a za druhé proto, že a) nejsou homogenní, nýbrž rozrůzněné podle povahy příslušného materiálu, b) nemají přirozeného, tj. absolutního systému souřadnic, nemají sobě vlastních os, sobě vlastní a na materiálu nezávislé struktury.

Každá věc, každý proces, každý celek nese s sebou svůj (ovšem objektivní!) čas, který však je pouze jeho časem. V tomto čase figurují jiné celky, věci atd., ale mohou právě tak figurovat (a také figurují) zároveň v jiných „časech“, tj. v časech vlastních ještě jiným subjektům.

(8. 4. 51) (list č. 13) [*ad Diss – A 40*]

Existuje vždy jenom přítomnost; problém minulosti i budoucnosti je třeba řešit jako problém trvání a problém svobody. To proto, že není objektivního, na věcech (procesech) nezávislé plynoucího času. Čas je možno měřit, v času je možno žít a myslet, s časem je možno se obírat jen z určitého místa, z určité perspektivy, tj. vždy pouze jako s časem subjektivním – čili: probíhajícím v souvislosti s určitým subjektem, závisle na něm, kde subjekt je subjektem, tj. k němuž se dění, a tedy i čas vztahují. Tím čas neztrácí svou skutečnost, nýbrž pouze svou objektivitu, předmětnost, všeobecnost: čas není věcí jako jiné, nelze o něm mluvit (a myslet)

jako o věci, jako o předmětu, objektu mých úvah a mého rozboru, neboť zcela určitý čas probíhá právě při tomto rozboru, při této mé analýze: totiž můj čas. Proto i přítomnost je vždy přítomností subjektivní; ne všechny subjekty mají přítomnost stejně „plnou“, „rozlehlou“, „dlouhou“, tj. obsaženou, intenzivní.

(13. 4. 51) (list č. 13)

Ovšemže existuje pohyb také v tom smyslu, že určité těleso (tj. komplex událostí a setrvačností) jako celek se např. mechanicky pohybuje. Tento příklad ovšem nikterak nemůže rozhodnout otázku, zda pohyb zásadně nemůže existovat jinak než jako pohyb hmoty, tj. pohyb něčeho pevného, jakéhosi substrátu. Otázka může být rozhodnuta jenom principiálně; a to znamená: jenom na primordiální úrovni. Konec konců se otázka klade takto: buď existuje jakási substance (ať už unitivního nebo pluralitního charakteru), která jen po vnější stránce vstupuje do pohybu, která však vnitřně je homogenní a tedy neměnná, nepohyblivá; anebo samým základem věci je pohyb a věci jsou pouze jistým uspořádáním mnoha pohybů.

(27. 5. 52) (list č. 14) [*ad Diss – A 68*]

Když pozorujeme např. skřivana ve vzduchu, pak je nápadný rozdíl mezi obtížemi, jak je vyhledat podle směru, odkud přichází jeho zpěv, a mezi poměrnou snadností, s níž jeho let sledujeme, když už jsme jej jednou uviděli. Tento případ má také svou experimentálně analogii: pozorujeme malý předmět, který se k nám může přibližovat i od nás vzdalovat, a zkoumáme mez viditelnosti. Tu je patrné, že hranice, při níž přestáváme vzdalující se předmět vidět, je podstatně odlehlejší (vzdálenější) než hranice, při níž začínáme vidět přibližující se předmět. Podobně se to má i se sluchem. Chceme-li uslyšet, zda jsou v místnosti hodiny, musíme se k nim často přiblížit na dosah; jakmile je jednou slyšíme, můžeme se vzdálit a slyšíme je stále, neruší-li nás příliš nějaký jiný zvuk, hluk. Nejde tu pouze o pozornost, nýbrž o jistou přiměřenost našeho úsilí tomu, oč usilujeme. To ukazuje jiný případ. Jdeme-li do schodů či se schodů, často se nám ve tmě přihodí, že buď očekáváme ještě nějaký příští schod, kde ho již není, nebo naopak máme za to, že už jsme schody přešli, zatímco před námi je ještě stupeň. ... (atd.)

(18. 5. 52) (list č. 14) [*ad Diss – A 70*]

Dokazovat jednotu světa nutně znamená dokazovat, že charakter souvislostí tuto jednotu konstituujících je vnitřní. (Proto např. Engels stále hovoří o vnitřní zákonitosti, která jaksi činí nahodilosti jen zdánlivými atd.) Také to znamená prohlásit, že neexistují skutečné vnější vztahy, čili že všechny skutečné souvislosti v tomto jednotném světě jsou vnitřní. Nyní ovšem jde o to, jak se ukáže (popíše) onen vnitřní charakter, chybí-li jako protějšek vnějšnost, vnějškovost. Na těchto otázkách musí ztroskotat každý pokus, ukázat svět jako monos, jako jednotu.

(1952) (list č. 15) [*ad Diss – A 83*]

Charakter pojmu „vývoj“ je po výtce popisný, nikoli explikativní; je praktický, nikoli teoretický. Každý vážný pokus o teorii vývoje se musí stát teorií setrvačnosti a návratu; pojetí tvořivosti je možné jen jako rub pojetí rozpadu, rozkladu. Skutečnou otázkou není, jak je možné nové, nýbrž jak je možné staré a zastaralé, tj. jak se z nového může stát staré. Nelze

vykládat nové ze starého, nýbrž jen naopak staré z nového; nebylo zajisté nejprve staré a potom nové, nýbrž napřed nové, a to zestaralo.

Pojem vývoje je proto jen popisný, poněvadž se přibližuje realitě zvnějška, poněvadž ji chce postihnout objektivně. Stojíce stranou skutečného průběhu událostí, prohlašujeme stav současný za nový a stav předcházející za starý, a tak se dostáváme do neřešitelných rozporů předpokladem, že staré bylo před novým, tj. že věc, o níž jednáme, byla napřed stará a pak nová. Rozpory jsou však zřejmé: chceme-li vyložit nové ze starého, znamená to úsilí objevit nové mezi starým, přímo uprostřed starého, čili pokus prohlásit, že ono nové už tu bylo nějak přítomno ve starém, a že tedy v podstatě není rozdílu mezi tímto novým a oním starým, a že tedy není v pravém smyslu nic nového. Zmizí nám rozdíl mezi starým a novým na straně jedné a mezi minulým a přítomným na straně druhé. To má své přesné důsledky i pro po-

(2. 1. 51) (list č. 15) [*ad Diss – A 121–122*]

jetí času: existuje jen rozloženost věcí a tvarů v průběhu časové posloupnosti. Dochází k dalšímu sporu, chceme-li ztotožnit všechno přítomné s novým a všechno minulé se starým. Ostatně se vždy znovu vrací otázka, odkud může pramenit rozdíl mezi tzv. starým a tzv. novým, tj. jak se ze starého může stát nové. To je ovšem otázka nezodpověditelná; tu buď popřeme – jak už řečeno – skutečnost nového, anebo nám nezbývá než vyložit vznik nového z jiného zdroje, než je staré. V tomto druhém případě bychom však museli vykládat zvlášť a nezávisle jako nové, tak staré; vzniká totiž otázka, kde se vzalo staré. Pakliže však jeho zdroje jsou totožné se zdroji nového, musíme se ptát, proč i ono není nové a kde se vzala jeho zastaralost. A tím se ovšem dostáváme na cestu, o níž jsme mluvili na počátku, totiž k pojetí rubu, opaku vývoje, k pojetí setrvačnosti, návratu, rozkladu atd.

Všechno nové je jedinečné, individuální. To neznamená ovšem, že je omezené, atomické, uzavřené; každá novost znamená pravý opak uzavřenosti, totiž otevřenost, nový prostor, dynamis. Právě pro tento svůj charakter je nové víc než pouhé semeno, než zárodek. Nové je vždy činem, akcí, která prolamuje dosavadní uzavřenost nikoli zevnitř, nýbrž zvenčí; nové je zároveň zásahem z jiné sféry a zároveň zásahem do dané sféry (dosavadní, až dosud v sebe uzavřené). Nové přináší s sebou vždy nové rozměry, nové vztahy a možnosti, a tak redukuje, stlačuje dosavadní totalitu a plnost na parcialitu a částečnost jednotlivost. Ale abychom mohli přesněji pochopit tento proces, je třeba předběžně porozumět tomu, jakým způsobem může dosavadní sféra trvat v nové situaci, tj. jak může přejít ze své sevřenosti do uvolněnosti, a přitom se nerozpadnout na neorganizované složky, tedy nevrátit se k úplnému počátku, od něhož by každá nová a od dané odlišná struktura a organizace musela vždy znovu vyjít.

Veškerý vývoj nespočívá v novosti, nýbrž ve způsobu, jakým je z minulého nového učiněno přítomné staré, tj. ve způsobu a roz-

(2. 1. 1951) (list č. 16) [*ad Diss – A 121–122*]

sahu trvání starého. Nové samo o sobě je počátkem, nikoli pokračováním, vývojem. Vývojem, pokračováním se může stát jedině ve vztahu k starému, totiž tak, že je zachovává tím, že je pozdvihuje na novou úroveň, že je řadí do nové, transcendentní (pro ně) souvislosti.

(2. 1. 1951) (list č. 17) [*ad Diss – A 121–122*]

Chyba moderní vědy a v závislosti na ní celého moderního myšlení je v tom, že se na věci dívá jako na něco „němého a postrádajícího všeho nitra, něco zasazeného jen do vnějškových

vztahů“ (Patočka, *Přehl. děj. filosof.* 127). Moderní myšlení nedovede vidět věc jako subjekt, jako něco „živého“, rozuměj organizovaného a tedy organického, jako nitro proti vnějším vztahům, jako střed, centrum takových vztahů, jako střed „subjektivního světa“, zformovaného podle vnitřního řádu tohoto centra, tohoto subjektu, právě tak jako podle „objektivního“ světa kolem. Věc je zasažitelná objektivní realitou, tj. světem kolem sebe, jen parciálně, výběrově, jen z omezené perspektivy. Věc reaguje, přijímá působení světa nikoli jako takového (tj. jaký jest sám o sobě), nýbrž jen pokud tvoří a vyplňuje její svět, tj. okruh jejího subjektu, jí jakožto subjektu. Ne svět, jaký o sobě jest, nýbrž svět, jaký jest na „místě“ a v „čase“, v němž je věc jako subjekt – to je její vlastní, subjektivní svět. Jiný svět pro ni není, neboť aby pro ni byl, musil by být pro ni tam, kde jest ona, a tehdy, kdy je i ona.

V tom smyslu má tedy věc jako subjekt účast na světě, na kosmu. Tato účast je veskrze závislá na celém utváření věci, tj. na všech jejích vlastnostech. Proto subjekt věci není v ní, nýbrž ona sama je tímto subjektem, a to celá, úplně, totálně. Věc, pokud je věcí, tj. pokud je subjektem, tj. pokus je celkem, je totálním subjektem, resp. je subjektem totálně. Je středem světa, ovšem svého světa. A objektivní svět není primární, nýbrž sekundární: je soustavou, průsečnicí, svazkem, spleť subjektivních světů, které spolu souvisejí, jen pokud se protínají nebo alespoň dotýkají.

(16. 4. 1951) (list č. 17) [*ad Diss – A 132*]

Důsledně pojaté dění nenechává nikde nic statického. To znamená, že neexistují ani žádné elementární částice vnitřně homogenní, protože tato vnitřní homogennost by byla průlomem do všeobecnosti dění: uvnitř takovéto částice by se nic nedělo – to je právě smyslem homogenosti, právě tak jako to, že takové částice se neskládá z ničeho dalšího, že nemá části ani strukturu. Ale jakmile jednou odmítneme pojetí homogenních elementárních částic, jsme nuceni předpokládat vnitřní mnohotvárnost pro jakoukoli částici. A to nejen mnohotvárnost struktury prostorové, tedy mnohotvárnost prostorového rozložení takové částice, ale i mnohotvárnost časovou, tedy událostnost, proměnlivost, pohybovost, hybnost vnitřní, dění. Tu ovšem stojíme před otázkou: jestliže „částice“, elementární událost je vnitřně rozmanitá, pluralitní, co ji dělá jednou událostí? Čím to, že nepřechází volně v jiné události až v celé vesmírné dění? Nějakou hranici ovšem nikde nenajdeme; nejsou věci ani události od sebe odděleny sekyrou. Nicméně musíme přece najít něco, co by zastalo funkci toho, čemu se říkalo kdysi „princip individuace“. Tuto funkci nemůže zastat nic, co by se pokoušelo zaručit oddělenost, a tedy rozlišitelnost událostí zvenčí; to by byl konec konců jen prázdný prostor – a ten je nemožný, to je nesmysl. Může být tedy jednota události založena jen vnitřně a nikoli vnějšně. Jednota založena vnitřně je však důsledkem integrace. Jinými slovy: věci a události ovšem spolu souvisejí. Nikde nenajdeme nějaký předěl, nějakou prázdnotu, která by je oddělovala. Jestliže v sebe přesto navzájem nepřecházejí, tvoříce jenom vnitřní mnohost vesmírné události, je to především dokladem toho, že všechny tyto souvislosti přes svou nepochybnou existenci nejsou s to založit nějakou vyšší jednotu, žer nemají skutečnou integrační schopnost. Integrovat mohou jen některé, nikoli všechny souvislosti. Je tedy třeba věnovat důkladnou pozornost samotné integraci a ukázat na rozdíl mezi různými typy souvislostí, vztahů, svázaností.

Předběžně lze říci, že nějaká mnohost je vnitřně integrována, jestliže jednotně reaguje, tj. jestliže tvoří celek, který reaguje právě jako celek. To znamená, že integrace je předpokladem,

ale zároveň i vede k jednotným odpovědím celku na okolí. Proto nelze oddělit integraci a akci. Samotnou integraci nelze pochopit jako druh akce, protože vnitřní integrace je tu jen potud, pokud se nějak navenek projeví. Projevit se však může jenom v akci. Proto je třeba každou akci považovat za integrující. A protože každá akce začíná uvnitř a postupně se zvnějšňuje, zpředměťňuje, tedy dezintegruje, je integrace na počátku akce, je počátkem akce. Můžeme tedy říci, že určitá mnohost je integrována v celek, jestliže je jako celek schopna akce (akcí), tedy je-li aktivní. Akce, aktivita je tedy principem integrace.

(19. 12. 57) (list č. 18)

(dále už jen citace z přípravných poznámek k disertaci – celkem ještě listy č. 19–25 z roku 1952)

Antika a po ní scholastika středověká mohla pochopit subjekt a subjektivnost vposledu jen jako to, co samo neměnné a nehybné mění věci a hýbe jimi. Bůh jako subjekt *kat' exochén* byl *primum movens, sed immotum*. My naproti tomu jsme přesvědčeni, že to, co je samo nehybné, nemůže být zdrojem pohybu. Hledat subjekt v pozadí toho, co se děje (subjektivně, tj. v pozadí akcí) je opět týmž vadným kruhem, resp. vadou metodou, jako vůbec hledat trvalé v pozadí změny, čili chyba je v substanciálním pojetí. Subjekt není v pozadí svých akcí, nýbrž je v nich, je s nimi zajedno, je s nimi totožný. V tom souhlasíme s Hegelem, který praví: „Was das Subjekt ist, ist die Reihe seiner Handlungen“ (ed. Glockner, Bd. VII, S. 182). Jestliže není jednou provždy dána organizovanost, není jednou provždy dán ani subjekt. V tom smyslu je tedy subjekt (a subjektivnost) prvotně charakterizován i sám v sobě přetržitostí, tj. událostností. Jinými slovy: je to sám subjekt, který prochází událostmi; sám subjekt se děje, odehrává, mění, pokračuje. Událostnost subjektu není však stejná pro všechny typy i úrovně subjektů.

(ad Diss – III/6 – § 7) (15. 4. 1952) (list č. 19) [ad Diss – III/6 – § 7]

... Můžeme tedy celek daleko přesněji definovat jako ohraničenost proti proměnlivosti procesu, odstup od ustavičného proudu změn, než jako ohraničenost vůči okolí a odstup od prostředí. Toto obojí poslední je teprve druhotným, následným znakem celkovosti, kdežto ona (poměrná) trvalost, časová transcendence organizační struktury je znakem původním a prvotním.

Můžeme se vyjádřit tak, že subjekt potřebuje rozvinout takovou organizaci ve svých intencích, která by mu umožňovala stát se celkem, jak ve smyslu prostorovém, tak ve smyslu časovém. Jde tedy v tomto případě nejen o prostorovou transcendenci subjektu, nýbrž i o časovou. Subjekt může dosáhnout vyšší úrovně, tj. může prohloubit svou subjektivnost jen tehdy, když dovede ve své subjektivnosti překlenout složitost organizačních vztahů, tj.

(ad Diss – III/10–11 – § 11) (16. 4. 1952) (list č. 19)

když dovede užít k svým účelům složitých organizačních struktur, aniž je propustí ze sféry své subjektivnosti. V souvislosti časové to pak znamená, že se subjekt dovede přenést od jedné události k druhé, aniž se v takovém přechodu stal sobě vnějším. Patří tedy trvání (tj. určitý typ, určitá míra trvání) k podstatě subjektu. V tom smyslu – ovšem pamětlivi všech předchozích výhrad a připomínek – můžeme říci, že subjekt je to, co trvá uprostřed změn. Zatím však co by se zdálo na první pohled, že rozbor trvání subjektu patří nejvlastněji do kapitoly o subjektu samém, ve skutečnosti patří do kapitoly o akcích subjektu. Je tomu tak proto, že není trvalost

v pozadí změn, nýbrž změna, proměna, aktivita je v pozadí trvalosti, trvání. Jak uvidíme z rozborů příští kapitoly, určité míry trvání může subjekt dosáhnout jen zvýšením a prohloubením své aktivity. Trvání je myslitelné jen na pozadí široce založeného organizačního aparátu, na pozadí organizace, a tedy na pozadí akcí, které tuto organizaci zavádějí, a jiných, které ji udržují v chodu.

(ad Diss – III/10–11 – § 11) (15. 4. 1952) (list č. 20)

... Rovněž změny a proměny vnitřní sféry jsou daleko hojnější, obsáhlejší, častější i rozmanitější než změny vnější struktury, resp. formy. Jestliže jsme odmítli substanciální pojetí také proto, že podle našeho mínění nelze změnu odvozovat z neměnného, pak i zde musíme mít za to, že méně rozmanitá a méně proměnlivá stránka vnější nemůže být zdrojem mnohých, rychlých a nejrozmanitějších (v rozmanitosti bohatších) změn stránky vnitřní. Čímž opět nikterak nepravíme, že závislost je tu jednosměrná, totiž vnější stránky na vnitřní. Rozhodně máme za to, že závislost je oboustranná, že změn vnější formy (způsobené např. radikálními změnami prostředí apod.) působí nutně hluboké změny vnitřního stavu (to opět proti Leibnizovi). Nicméně však vnitřní sféra reaguje daleko jemněji na veškeré změny prostředí než vnější forma, ovšem svým způsobem, který někdy může „pře-

(ad Diss – III/22 – § 23) (4. 5. 1952) (list č. 20)

hlédnout“, tj. nehodnotí radikální a mohutné změny, které jsou však ve zcela neorganickém vztahu k danému subjektu (tj. jsou nepodstatné atd.).

(ad Diss – III/22 – § 23) (4. 5. 1952) (list č. 21)

S tím ovšem souvisí další úkol; především musíme pojednat o vztahu akce k změně; za druhé musíme přistoupit k analýze vzájemného střetnutí dvou akcí. Tak tedy nejprve něco o změně. Akce totiž mění situaci, v níž subjekt jest (do níž je postaven). Ukázali jsme však právě, že akce není totožná se změnou situace, tj. že nevyplývá ze situace, není její integrální součástí, že situace neústí v akci. Naopak můžeme říci ještě, že situace ústí v setrvačnost (pokud nezaniká vůbec). Akce – jak jsme již ukázali na začátku – není „neosobní“, není pouhý objektivní proces, nýbrž je subjektivně centrována; subjekt je zdrojem aktivity i akcí. Jestliže tedy říkáme, že akce mění situaci, nedomníváme se, že každá změna situace je totožná s akcí, ale ani že každá změna situace je způsobena akcí. Akce mění situaci specifickým způsobem, k němuž ještě přihlédneme. Avšak akce mění nejen situaci, nýbrž v situaci i objektivní realitu. ... Akce zasahuje samu realitu, je tedy akcí skutečnou, nikoli zdánlivou nebo v rámci subjektivnosti zůstávající: vede totiž k změnám rovněž skutečným, reálným a nikoli jen zdánlivým. Zároveň však musíme zdůraznit, že změna, k níž vede akce, není prostým pokračováním, resp. zakončením akce, že není do akce zahrnuta, že není její součástí, nýbrž jejím výsledkem. Spíše bychom měli říci ještě: spoluvýsledkem, protože akce sama není jedinou silou, resp. jedinou příčinou, která by sama o sobě dostatečně zapříčinila, determinovala příslušnou změnu. Akce mění vždycky něco, co není v akci obsaženo, co si akce s sebou nenese, nýbrž za čím míří, k čemu směřuje; akce mění objekt své aktivity, přetváří jej sice ve svých intencích, ale nedává mu vznik, nevytváří jej. Akce ve svém směřování za cílem nutně předpokládá něco, co tu bylo dřív než akce, co v jistém smyslu je na akci původně nezá-

(ad Diss – V/13–14 – § 11) (6. 5. 1952) (list č. 21)

vislé a později závislé jen z části.

(ad Diss – V/13–14 – § 11) (6. 5. 1952) (list č. 22)

Tím přecházíme k dalšímu bodu, totiž k tomu, že akce při veškerém ovlivňování a proměňování toho, co tu jest na akci původně nezávislé, upravuje to sice ve svých intencích, ale částečně to ponechává bez zásahu, tj. ponechává svému objektu něco z jeho původního charakteru, co je na akci tedy už nejen původně, nýbrž také později nezávislé. V tom smyslu akce realitu, kterou učinila svým předmětem, nejen mění, nýbrž částečně také zachovává, resp. ponechává. To je pochopitelné už proto, že proměna, resp. úprava reality má smysl jen potud, pokud už nyní je na realitě cosi vhodného k subjektivním účelům a co po zásahu, po úpravě se stane pouze vhodnějším. Můžeme se tedy vyjádřit tak, že věc je akcí měněna proto, aby zbytek, který byl akcí nezasažen, potrval, aby byl ve své podobě a se svým charakterem zachován. Akcí je upravováno a měněno nevhodné, aby zůstalo a bylo ponecháno vhodné. Proto změna akcí prováděná postihuje objekt akce vždy jen částečně (neboť jinak už by nešlo o změnu v důsledku akce, nýbrž o prosté pokračování akce, tj. o rozvíjení toho, co v ní už předem bylo obsaženo a dáno.)

(dtto, § 12) (6. 5. 1952) (list č. 22)

Jestliže ovšem změna je provedena v intencích subjektu, pak i ponechání beze změny (vnějším zásahem) je provedeno v intencích subjektu. To není nesmysl, pamatujeme-li dobře, že ponechání je opravdu provedeno, tj. že to není opak akce, nýbrž součást akce. Ponecháno jest něco z původního charakteru objektu akce uprostřed akce, tj. uprostřed změny, která objekt reálně postihuje. Ale zde už musíme nově rozlišovat. Někdy je „ponechání“ způsobeno spíše silou setrvačnosti objektu než provedeno uprostřed akce v intencích subjektu. Ba můžeme s jistotou říci, že to, co je na objektu uprostřed akce ponecháno, je ponecháno vždy jen částečně v intencích subjektu, zatímco částečně padá na vrub prosté

(ad Diss – V/15 – § 13) (6. 5. 1952) (list č. 22)

setrvačnosti. A tak nezasažené na objektu je jen zčásti ponechané, kdežto ostatek není ponechán, nýbrž setrvává. Tato setrvávající (neponechaná) část zůstává mimo sféru akce i mimo sféru subjektivity vůbec; je subjektem nepostižena a nezasažena.

(ad Diss – V/15 – § 13) (6. 5. 1952) (list č. 23)

Už od dob Hérakleitových existuje ve filosofické tradici pojetí, které změnu považuje za základ veškeré skutečnosti. My tu ovšem můžeme navázat na svou kritiku pojetí substance jako toho, co uprostřed změn trvá nepohnutě, nepodléhající jim. Nesmíme však prodlévat u negativních vymezení, nýbrž musíme se pokusit pojmout změnu nějak pozitivně. Především tedy chceme zdůraznit, že trvalost nikterak nehodláme popírat; prohlašujeme ji však za posteriorní a za relativní. To znamená, že základem každé trvalosti je změna, tj. že v pozadí a v hloubce každé trvalosti probíhají ustavičné změny; za druhé to znamená, že skutečné, absolutní trvalosti nikdy nemůže být dosaženo, že můžeme mluvit jen o trvalosti relativní, čili že ve skutečnosti existují jen rozličné změny, některé rychlejší, jiné pomalejší, a tak že se ty nejpomalejší proti nerychlejší zdují být vyloženými trvalostmi. Jestliže však máme za to, že změna je základem vší reality a nikoli trvalost, je to zároveň teze namířena proti takovému pojetí atomismu, které považuje atomy za vnitřně homogenní. Čili naše pojetí je namířeno

proti každému úsilí, které by chtělo vidět v realitě jakoukoli homogennost, ať univerzální nebo parciální. Realita je komplexem změn; ptát se po tom, co se mění, je základní chyba, nesoucí s sebou předpojetí, že změna vždy prochází jaksí jen po povrchu, zatímco substrát změn zůstává nedotčen a zachován. Nemění se něco, nýbrž každé něco je změnou; změna se neděje s něčím, nýbrž sám proces změny je jedinou skutečností při změně.

(ad Diss – V/28 – § 24) (16. 5. 1952) (list č. 23)

§ 25. Základní otázkou však tu jest, jak může být změna základem té diferencované reality věcí, struktur, jednotlivých procesů, tvarů apod. Je to vposledu tato otázka, která je rozhodující i pro problematiku noetickou. Jak známo, končilo hérakleitovství agnosticizmem či lépe atheoretizmem; Kratylos odmítal vůbec mluvit a jen hýbal prstem. A tu musíme nejprve konstatovat – opět na základě svého částečně už rozvinutého pluralismu – že svět není jednou velkou změnou, nýbrž že je mnohostí jednotlivých změn, čili že také změna je v realitě pluralizována. Chceme-li však už termínem naznačit, že nám nejde obecně o nějakou proměnlivost, nýbrž konkrétně o určitou změnu, která má své meze, která má začátek i konec, pak uijeme slova událost. V tomto slově už je dostatečně pojmově zahrnuto mnoho vlastností, kterými jsou vyznačeny konkrétní, jednotlivé změny. Zároveň se tímto pojmem odpoutáváme od tíživé tradiční souvislosti, která dovoluje otázku, co se vlastně mění; naproti tomu otázka, co se děje, neptá se po nějakém substrátu, nýbrž po charakteru dění, po plnosti tohoto dění, tj. po události. V důsledku chybné tradice dává na první alespoň pohled otázka po tom, co se mění, smysl, jako je vůbec jen na tomto tradičním, předpojatém pozadí možný paradox, že to, co se mění, se vlastně nemění. Naproti tomu uijeme-li slova dění, událost apod., podobný paradox není vůbec možný: nedává vůbec smysl, řekneme-li, že to, co se děje, se neděje. Vždyť je jasné, že se děje dění a ne nedění; událost má podstatně tento – řekli bychom – historický charakter. Událost je to, co se děje, a nic víc; co se v této události neděje, prostě k ní nepatří a událost je bez toho nejen myslitelná, nýbrž je toho skutečně prostá. Uzavíráme tedy, že proměnlivost reality, resp. reálná změna je pluralizována v jednotlivých událostech, které ovšem jsou v nescíslných vzájemných vztazích, které se prolínají, překrývají, které se organizují v události vyššího typu, které však jsou přesto omezené, od jiných oddělené i odlišitelné, které tedy

(ad Diss – V/28–29 – § 25) (16. 5. 1952) (list č. 24)

netvoří homogennost ani jednotu, nýbrž jsou navzájem heterogenní a mnohé.

(ad Diss – V/28–29 – § 25) (16. 5. 1952) (list č. 25)

§ 27. Primordiální událost má ovšem jako každá událost svůj počátek, průběh a konec. Každá událost ostatně je konečná; tím spíše to platí o události primordiální. Musíme se nyní ptát, v jakých souvislostech mohou být jednotlivé primordiální události. Abychom to mohli rozhodnout, musíme zároveň usilovat o zjištění charakteru a struktury primordiální události. To je mimo pochybnost vlastním předmětem fyziky, speciálně fyziky vnitroatomové, resp. kvantové mechaniky. Fyzikální věda však nemůže učinit svým předmětem vnitřní strukturu událostí; proto se musíme pokusit alespoň v hrubých rysech načrtnout obraz, který ovšem nutně musí podléhat nejrůznějším změnám podle okolností a stavu vědy.

Počátek události (primordiální) musíme charakterizovat napětím, které si žádá uskutečnění, vybití, uspokojení atp. Událost vzniká tam, kde je jaksí podtlak skutečnosti a

přetlak možnosti. V jisté míře oprávnění můžeme říci, že událost vzniká tam, kde skončila událost jiná, předcházející, a kde nastává nyní jakési vakuum. Ovšem nesmíme to chápat tak, jako by tato událost (přítomná) byla nutným následkem události předcházející. Primordiální událost může mít svůj počátek i tam, kde žádné události předchozí nebylo, jako zase naopak předchozí událost může skončit, aniž by další následovala. Zdroj události není tedy jiná událost, nýbrž každá událost je svým způsobem jedinečná, nová. Čímž jenom opisujeme skutečnost, že událost má charakter subjektní, že je zdrojem subjektnosti, resp. že každá událost má také svou vnitřní, subjektní stránku, která je rovněž zdrojem její jednoty. Ovšem bylo by asi chybou, kdybychom událost chtěli označit za subjekt v pravém smyslu. Subjekt totiž nevyhnutelně předpokládá trvání; pro událost je naopak podstatné dění, proměna. Základem pro vybudování subjektu ovšem zůstávají události.

(ad Diss – V/30–31 – § 27) (16. 5. 1952) (list č. 25)

*(složka 25 listů, spojených sešívačkou v jeden svazek, označený číslem 10355 a nesoucí název:
DĚNÍ A SUBJEKT. Přípravné poznámky. Prosinec 1957.)*